

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У РАЗІ ЗНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Шульженко А. В.

ВСТУП

За даними іноземних ЗМІ, під час військового вторгнення з України у насильницький спосіб було вивезено понад 307 тисяч дітей¹. Данна цифра має відмінності з оприлюдненою в Україні кількістю у насильницький спосіб вивезених в РФ дітей. За офіційною статистикою, на 1 червня 2023 року, починаючи з початку повномасштабного вторгнення, в Росію було депортовано 19 тисяч 505 дітей². Але ця кількість не є остаточною: інформація, що стосується кількості вивезених українських дітей постійно оновлюється, тому що немає інформації щодо кожного такого випадку зникнення.

За даними, які оприлюднюються вітчизняними ЗМІ, в Україну повертається незначна кількість дітей. Так, є інформація про повернення у 2023 році 31 дитини, що складає разючу відмінність порівняно з кількістю вивезених дітей. Це переважно ті, кого розшукали живі батьки, які вживали всіх можливих заходів щодо повернення в Україну. Але серед зниклих дітей є і ті, що мають статус сиріт, що позбавлені батьківської опіки та піклування, про яких піклувалася держава, і яких, окрім її представників, ніхто не розшукує. Всього за період воєнного стану до України повернуто 373 дитини з 19 тис депортованих.

Питання розшуку і повернення дітей в Україні на сьогоднішній день постає найбільш гостро не тільки з причини неналагодженого механізму повернення всіх депортованих, а й тому, що права дітей в іншій країні порушуються через неможливість проживати у безпечному середовищі, відбувається відрив від культурного коріння, мають місце факти жорстокого поводження, сексуальної експлуатації та інші порушення.

¹ Group letter. Deporting Ukrainian children and “Russifying” them is jeopardizing the future of Ukraine. Le Monde. 05.08.2022. URL: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/05/deporting-ukrainian-children-and-russifying-them-is-jeopardizing-the-future-of-ukraine_5992568_23.html (дата звернення: 07.02.2023).

² Доломанджи А. Скільки українських дітей депортовано в Росію: Зеленський розкрив моторошні дані. *Уніан*. 13.05.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/skilki-ukrajinskih-ditey-deportovano-v-rosiyu-zelenskiy-rozkriv-motoroshni-dani-12255303.html> (дата звернення: 07.06.2023).

Вважаючи на це, на нашу думку, розшук і повернення дітей в Україну повинні здійснюватися за розробленим механізмом терміново, без зволікань, із залученням до цього процесу міжнародних органів правозахисту.

1. Криміналістична характеристика обставин зникнення дітей

Якщо розглядати в контексті розшуку зниклих дітей обставини, за якими дитина без супроводу батьків, рідних, близьких або осіб, що їх замінюють могла опинитися на території іншої країни, слід назвати депортацію, фільтрацію, викрадення, вивезення з використанням обману (на оздоровлення, на лікування, на відпочинок). Також може в процесі евакуації дитина може бути загубленою, що має наслідки надзвичайних і небезпечних обставин, відсутності контактів з близькими. Слід зазначити, що зникнення дитини може бути обумовлено також її загибеллю із виявленням в подальшому тіла, або без такого виявлення.

Законодавство України пов'язує із насильницьким переміщенням цивільного населення, в тому числі дітей, на територію іншої держави, дві статті КК України: ст. 438 (порушення законів та звичаїв війни) і ст. 442 (геноцид). Об'єктивна сторона ст. 438 КК України може полягати у жорстокому поводженні з цивільним населенням через його насильницьке переміщення на територію іншої держави. Приводом до цього може бути бомбардування незахищених населених пунктів і цивільних споруд.

У відповідності до ст. 442 КК України, об'єктивною стороною геноциду, пов'язаною з переміщенням українських дітей за кордон України, є насильницька передача дітей з однієї національної, етнічної, расової чи релігійної групи в іншу. Метою такої передачі є стирання з пам'яті дитини інформації, що ідентифікує її у власному явленні як члена певної групи з подальшим біологічним розчиненням її нащадків серед представників іншої групи. Також у складі геноциду мають місце дії, пов'язані із створенням для певної групи життєвих умов, що розраховані на повне або часткове її фізичне знищення, що полягають у забороні існування групи за межами невеликої території резервації (фільтраційного табору), насильницьке переселення (депортацію) в місцевість, не сприятливу для представників даної групи (як, наприклад, північні регіони РФ), створення складних екологічних умов (підлив дамби Каховської ГЕС) та ін.³

³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл і доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка. 2007. С. 1123.

Депортацією є насильницьке переселення групи осіб в іншу місцевість. За різними оцінками, від 2,8 до 4,7 млн українців є жертвами депортації, і серед них – від 260 до 700 тис дітей⁴. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього називає такі дії, що караються міжнародним кримінальним правом: вбивство, заподіяння серйозних тілесних ушкоджень, навмисне створення таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове знищення, перешкодження народженню дітей у середовищі такої групи, насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої⁵. У відповідності до Протоколу № 4 Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, ніхто не має бути висланий з території держави, громадянином якої він є. Насильницьке переміщення населення у відповідності до ст. 7 Римського статуту є міжнародним злочином у складі: геноциду, злочинів проти людяності і воєнних злочинів. За визначенням Римського статуту, депортацією є насильницьке переміщення відповідних осіб шляхом виселення або інших примусових дій з території, на якій вони законно перебувають, за відсутності підстав, що допускаються міжнародним правом⁶. Також депортація кваліфікується за присутності елементів виселення з території проживання, при усвідомленні виконавцем характеру своїх дій. Самі ж діяння, пов'язані з депортацією, проводились в межах широкомасштабного нападу на цивільне населення.

Депортація дітей може здійснюватися щодо одного члену сім'ї: з вилученням дитини, з подальшою передачею до органів опіки і піклування країни-ворога. Також мають місце випадки поміщення в російські сім'ї українських дітей в обхід процедури усиновлення: про це свідчать соціальні мережі (українських хлопчиків поміщують у свої сім'ї чеченські військові, які приймали участь у військових діях на території України; малолітніх українських дівчат вивозили з Київської та Чернігівської області з метою сексуальної експлуатації та ін.).

Фільтрацією є низка заходів, які здійснюються військовими країни-агресора у відношенні українських цивільних громадян, що полягають у поміщенні та утриманні останніх у фільтраційних (концентраційних)

⁴ Печончик Т. Депортація як злочин: чому потерпілі мовчать. *LB.ua*. Дорослий погляд на світ. 27.02.2023. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/547254_deportatsiya_yak_zlochyn_chomu_poterpili.html (дата звернення: 07.06.2023).

⁵ Про запобігання злочину геноциду за покарання за нього. Конвенція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1948 року. Резолюція Генеральної Асамблеї № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 07.06.2023).

⁶ Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 07.06.2023).

таборах з метою контролю за їх поведінкою і впливу на їх ідеологію, з метою виявлення проукраїнських поглядів, де українці піддаються психологічним і фізичним знущанням. В Донецькій області нараховується більше 10 таких таборів. Фільтрація передбачає розлучення повнолітніх і неповнолітніх членів сім'ї, за якого неповнолітні передаються до органів опіки і піклування ворожої держави⁷. В деяких випадках має місце зникнення з фільтраційного табору внаслідок страти, що унеможливує подальших розшук такої особи, і що може свідчити про її загибель внаслідок страти або катувань.

Насильницьким переміщенням українських дітей є викрадення, зміна місцезнаходження під впливом погроз фізичною розправою як особам, що відповідають за життя і здоров'я цих дітей, так і особам, які тимчасово уповноважені за них відповідати. Насильницьке переміщення може здійснюватися не тільки із застосуванням різних видів насильства (морального, фізичного, психологічного), а й під впливом обману, загроз воєнного стану, а також підкупу. Особливістю насильницького переміщення є його груповий і відкритий характер. Відмінність насильницького переміщення від депортації полягає у тому, що остання охоплює більший обсяг осіб, а також переміщення відбувається лише під впливом погроз фізичною розправою.

Викраденням дитини є дії, пов'язані із позбавленням волі, з посяганням на свободу та особисту недоторканість, у відповідності до положень ст. 146 КК України. Незаконне позбавлення волі дитини охоплюється і затриманням (утримання) неповнолітньої особи. Викраденням є заволодіння і незаконне переміщення з одного місця до іншого. Таке заволодіння може носити як відкритий, так і закритий характер. Викрадення українських дітей може здійснюватися не тільки з території України, а й з територій, де дитина тимчасово перебуває, тобто з території іншої країни. Так, резонансною подією стало примусове вивезення українських дітей з Австрії в Росію⁸. Ймовірно, причиною такого вчинку з боку австрійського адвоката стала запропонована РФ значна сума грошей, інакше цей вчинок пояснити неможливо.

Зникнення полягає у відсутності дитини з місця її проживання, знаходження або перебування. Академічний словник тлумачить

⁷ Виноградов О. У пошуках «неблагонадійних» та ворогів. Як та навіщо Росія проводить фільтрацію Українців. Радіо Свобода. 11.06.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/filtraciyni-tabori/31892704.html> (дата звернення: 07.06.2023).

⁸ Горбачова А. Викрадення українських дітей в Австрії: омбудсман розповів подробиці кричущого випадку. Уніан. 12.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/skandal-v-avstriji-ombudsman-rozpoviv-podrobiti-vikradennya-ukrajinskih-ditey-12142158.html> (дата звернення: 07.06.2023).

зникнення як: переставати існувати, бути в наявності, а також непомітне залишення місця; губитися, пропадати невідомо куди⁹. На відміну від попередніх проаналізованих понять, зникнення більше стосується стану суб'єкта, саме потерпілого, а не особи, яка вчиняє якій дії щодо потерпілого, який пропав, був викрадений, раптово перестав з'являтися. Зникнення відбувається несподівано для оточуючого кола дитини, раптово, у короткий проміжок часу. Якщо фільтрація, переміщення та депортація можуть вказувати на напрям, де може знаходитися дитина, зникнення не містить підказок щодо місця знаходження потерпілого. Поняття зникнення є більше криміналістичним, ніж матеріальним або процесуальним, і тому найбільш повно розкриває протиправний зміст дій, що пов'язані із посяганням на права дитини.

Діти, які зникають під час збройного конфлікту, мають статус особи, зниклої без вісті у зв'язку із збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, надзвичайними ситуаціями природного чи техногенного характеру¹⁰.

Обтяжуючими покараннями під час скоєння кримінальних правопорушень щодо дітей у період воєнного стану, відповідно до ст. 67 КК України, є: вчинення злочину щодо малолітніх; вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану; вчинення злочину групою осіб, або за попередньою змовою. Слід зазначити, що перевезення дітей на території країни-агресора здійснюється за певною розробленою схемою, і лише поодинокі випадки викрадень можуть носити стихійний характер.

2. Використання спеціальних знань для розшуку дітей в Україні

Під час розслідування злочинів, пов'язаних із зникненням українських дітей, із викраденням, вивезенням, депортацією, особливого значення набувають спеціальні знання як один із основних методів, що використовується в криміналістичній і кримінальній процесуальній діяльності. Також до таких знань відносяться знання, навички, досвід і знання, що застосовуються в кримінально-процесуальному законодавстві у зв'язку із розкриттям та розслідуванням кримінальних правопорушень.

Досліджуючи використання спеціальних знань під час розшуку і повернення викрадених дітей, слід зазначити, в першу чергу, види спеціальних знань. До них відносяться криміналістичний досвід і вміння, що отримані в процесі реалізації завдань по боротьбі із злочинністю, які використовуються співробітниками правоохоронних органів з метою

⁹ Зникнути. Словник Української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 663.

¹⁰ Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 38, ст. 280.

реалізації завдань кримінального процесуального закону. Але до спеціальних знань не відносяться професійні знання слідчого, прокурора, судді – як обізнаність в законодавстві, тому що вони керуються у своїй діяльності поширеною і загальнодоступною інформацією.

Розшуком зниклих дітей в Україні займається Національна поліція. У відповідності до ЗУ «Про Національну поліцію», її основними завданнями є охорона прав та свобод людини, а також протидія злочинності¹¹. В складі поліції пов'язані із здійсненням розшуку і розслідування кримінальних правопорушень щодо дітей такі підрозділи, як кримінальна поліція, органи досудового розслідування і служби у справах дітей. Останні уповноважені здійснювати розшук дітей, що зникли¹². Розшуком займається також Державне бюро розслідувань, Служба безпеки України, також до розшуку дітей залучаються волонтери і громадські організації, як українські, так і інших держав. Для оперативного розшуку впроваджено чат-бот в Телеграмі – @poshukditei.

Під час встановлення місця перебування зниклих дітей доцільно використовувати спеціальні знання, пов'язані з особливостями вікового розвитку дитини, а також знання анатомії і фізіології, що використовуються в портретній експертизі з метою ідентифікації. Вказана інформація використовуються судовими експертами та спеціалістами під час проведення як ідентифікаційних, так і діагностичних, і ситуаційних досліджень.

Вікова психологія робить акцент на психічному розвитку дитини, а антропологія – на періодах розвитку зовнішності. Існує чотири основні періоди розвитку зовнішності дитини: період раннього дитинства – від народження до 7 років; період другого дитинства – від 7 до 12 років; підлітковий період – з 12 до 17 років; юнацький – з 17 до 20 років. Доведено, що остаточне формування обличчя завершується у 20–25 років. У жінок ці процеси завершуються раніше¹³.

Але при відносній нестійкості ознак зовнішності дітей, зміни можуть відбуватися під впливом зовнішніх факторів. Так, О.О. Садченко, Т.В. Зименкова зазначають дві групи факторів, які впливають на зовнішність: незворотними і зворотними. Незворотні пов'язані з розвитком організму, наявністю травм, хірургічним втручанням. Зворотні пов'язані

¹¹ Про Національну поліцію. Закон України Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (зі змінами та доповненнями). *Голос України*. № 141–142. С.3.

¹² Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995, № 6, ст. 35.

¹³ Манько С.С. Зовнішність людини як об'єкт криміналістичного дослідження, її властивості, елементи та ознаки. *Криміналістичний вісник*. 2018, № 1 (29). С. 56.

із станом стресу, харчуванням, доступом свіжого повітря, захворюваннями, вони пов'язані із зачіскою дитини, харчуванням, і мають епізодичний характер¹⁴.

Впізнання дитини може відбуватися за словісним портретом, який описує власні анатомічні та функціональні особливості, характерні прикмети, за фото- і відеозображенням.

Під час ідентифікації дитини за її зображенням постає проблема можливої зміни зовнішності під впливом зазначених факторів. У зв'язку з процес ототожнення ускладнено. Тенденції змін у зовнішності дитини детально піддаються оцінці з боку експертів. Розбіжності, які виникають у процесі ідентифікації за ознаками зовнішності, можуть оцінюватися судовими експертами як значущі, і як несуттєві. Ці зміни можуть бути пов'язані як з відомими під час розшуку обставинами (стрес, хвороба, голодування), так і невідомими на момент ідентифікації (побиття, сексуальне насильство, утримання у приміщеннях без доступу свіжого повітря). В таких випадках досвід особи, які проводить здійснює портретну експертизу, має особливе значення як вид спеціальних знань, пов'язаний із отриманою кількістю практичних результатів, яка переходить в якість нових знань у вигляді закономірностей, які не описані в довідковій та методичній літературі.

Отримання зображення дитини на момент розшуку – складний і трудомісткий процес. Позитивні результати можна здобути через соціальні мережі, якими користується як дитина (відео Short, Tik tok, YouTube, Telegram), так і військові країни-агресора, що фільмують свої злочини для широкого загалу.

Вікова психологія містить періодизацію психічного розвитку дитини, до дозволяє зробити висновки про загальні особливості поведінки, форми і особливості спілкування, особливості побутової діяльності, волі та мотивації, самооцінки і особливостей оцінки ситуації, в якій перебуває дитина. Саме ця галузь знань може визначити, чи наділена дитина для свого віку якостями, які б допомогли проявити місце перебування дитини і поверненню її в Україну. На нашу думку, чим молодший вік дитини, тим знижується вірогідність її ініціативи щодо повернення. Крім того, велике значення має контакт дитини, яка перебуває на територію іншої країни, зі своїми батьками, близькими, рідними, що надає їй впевненості і

¹⁴ Зименкова Т.В., Садченко О.О. Криміналістичний аналіз змін зовнішності людини. Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку. 2015. URL:http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9029/1/%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%9e-%d0%95%d0%9a%d0%a1%d0%9f%d0%95%d0%a0%d0%a2%d0%9d%d0%90_p137-140.pdf (дата звернення: 07.06.2023).

надію на те, що возз'єднання відбудеться. Тому завдання про встановлення місцезнаходження депортованих дітей покладається, на наш погляд, саме на спеціальні знання, за допомогою яких можна встановити місце знаходження дитини, ідентифікувати її і повернути на батьківщину.

Якщо досліджувати категорії дітей за такою ознакою, як наявність сім'ї, слід визначити, що є діти, що є зниклими, депортованими, примусово переміщеними, поділяються на групи за такими ознаками:

- діти, що мали живих батьків на момент депортації;
- діти, що проживали в сім'ях,
- діти, які не проживали в сім'ях і знаходились на державному утриманні в спеціальних установах.

Також не можна виключати, що частина дітей, у зв'язку з активними воєнними діями в регіонах зникнення могла загинути. У зв'язку з даною обставиною, частина з тих, що загинули, може бути ідентифікованою, а частина залишиться в категорії зниклих без вісті.

Також не можна виключати зникнення дітей, які пов'язуються із періодом воєнного стану лише за часом. Злочини щодо дітей в даному випадку мають загально кримінальний характер, тобто вчиняються за умов воєнного стану особами, що не мають відношення до воєнних дій. Такі суб'єкти кримінальних правопорушень не відносяться ні до військових ЗСУ, ні до військових армії або інших воєнізованих або озброєних формувань ворога, тобто такі суб'єкти є загальними, а не спеціальними.

На сьогодні на порталі Діти війни є інформація про 490 загиблу дитину, 1027 поранену, 512 зниклу, 19499 депортовану і 373 повернену дитину. Зниклі діти у кількості 512 осіб вказано за даними поліції України.

Мають місце також випадки викрадення дітей, а також дітей і батьків, які перебували в інших країнах, шукаючи притулок від війни. Така статистика не оприлюднюється, але теж носить загально кримінальний характер і пов'язана із вчиненням кримінальних правопорушень щодо дітей з боку громадян інших країн, що не пов'язано із військовою агресією в Україні. Такі злочини вчиняються іноземними загальними суб'єктами.

Критична ситуація складається в Маріуполі та інших окупованих містах, в яких на теперішній момент неможливо ні встановити кількість загиблих дітей, їх батьків, або ідентифікувати тіла, з метою виключення загиблих дітей з числа депортованих, що б скоротило кількість не тільки напрямів розшуку, а й час на нього. Ми вважаємо, що виключення загиблих із кількості зниклих є найбільш доцільним підходом в даному випадку.

Ідентифікація тіла загиблої дитини може здійснюватися через процесуальне впізнання трупа, проведення ексгумації (на прикладі масових поховань в м. Ізюмі і м. Бучі), а також під час проведення судово-медичної експертизи трупа.

Впізнання трупа як слідча (розшукова) дія проводиться з метою ідентифікації особи загиблого з ознаками, що збереглись в пам'яті особи, яка впізнає. В якості результату впізнання можна отримати висновки: про тотожність (при співпадінні ознак), про схожість (співпадіння частини ознак), і про відмінність (не співпадіння ознак). Не співпадіння може бути викликане змінами, що привели до смерті особи або посмертними змінами, що необхідно враховувати в кожному випадку окремо.

Впізнання може стосуватися як виявлення трупу на місці події, так і виявлення трупу зниклої особи. Перед проведенням впізнання у першому випадку ідентифікуюча особа не допитується, а в другому випадку в провадженні має місце інформація від рідних та близьких зниклої особи (дитини), тому впізнання відбувається за описаними прикметами. Також з метою збереження можливості ідентифікації трупа після захоронення необхідна допомога спеціаліста у проведенні фотографування за правилами судової фотографії і дактилоскопіювати.

Фотографування трупу рекомендується здійснювати за правилами сигналетичної зйомки, спочатку без проведення туалету, а потім після його проведення. Окремо фотографуються характерні предмети, тілесні ушкодження, предмети, виявлені поруч із трупом.

Слід зауважити, що під час зникнення дитини в період воєнного стану внаслідок бойових дій, їх наслідків для місцевості, в якій проживала дитина, можуть бути зниклими або загиблими рідні або близькі дитини, тому для впізнання трупа необхідно запросити особу, яка обізнана із зовнішнього вигляду дитини і може її впізнати. Це особи, яких необхідно встановити, не тільки з кола рідних, а також сусіди, друзі родини, співробітники батьків, педагоги, керівники гуртків, тощо.

Під час ексгумації дитячих трупів, на думку О.О. Юхна, повинні бути присутніми окрім судово-медичних експертів, лікарі-психіатри та педагоги на предмет встановлення належного контакту¹⁵. На нашу думку, така пропозиція є доречною за подібних обставин, тому що виявлення трупу дитини може викликати стрес навіть у сторонньої

¹⁵ Юхно О.О. Проблемні питання вдосконалення професійної підготовки членів слідчо-оперативних груп та спеціалістів в умовах воєнного стану. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. С. 335. URL:<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e495612-b039-4b0b-9335-9665dfe62575/content> (дата звернення: 07.06.2023).

дорослої особи, реакцію на таку негативну подію важко передбачити, тому допомога лікаря, присутнього під час слідчої (розшукової) дії буде доречною, а в деяких випадках і необхідною. Якщо у впізнанні трупа дитини беруть участь її рідні та близькі, необхідна допомога психолога в якості спеціаліста не тільки у підготовці до проведення самої процесуальної дії, але можливо, і після її проведення.

Впізнання трупу може відбуватися за проведення ексгумації. Також під час огляду трупів під час ексгумації можливе встановлення причин смерті, наслідків катувань (задушення, згвалтування, тортури електричним струмом, перелами, відсутність частин тіла, одягу на трупі. На думку Джорджа Алемпівича, такі ознаки можна виявити на трупах через місяці, до трьох років після смерті особи¹⁶.

Ідентифікація невпізнаних трупів може здійснюватися за допомогою низки експертиз, якими є дактилоскопічна, молекулярно-генетична, використовуються порівняльно-анатомічний, остеометричний, порівняльно-мікроскопічний, судово-біологічний, краніометричний та інші методи. У довідковій літературі основними методами ідентифікації невпізнаних трупів визначаються: судово-медична, дактилоскопічна, судово-портретна (портретно-криміналістична) експертизи¹⁷. Характерною особливістю таких експертиз є те, що вони є профільними: комплексних ідентифікуючих експертиз немає.

Особливості використання дактилоскопічної експертизи полягають у тому, що вона проводиться за наявності зразка відбітків дитини. А в іншому випадку проведення її є неможливим.

Якщо має місце інформація про групу крові дитини, зіставлення може відбуватися за біологічними виділеннями. При цьому проводяться імунологічна та цитологічна експертизи. Також в якості ідентифікаційних зразків можуть використовуватися зразки волосся, вилучені за місцем проживання зниклої дитини. Для цього під час огляду місця проживання дитини може вилучатися її гребінець та інші особисті речі, що мають біологічні зразки дитини.

Фотознімки голови теж можуть використовуватися при ідентифікації, у поєднанні з прижиттєвими зображеннями з використанням фотосумісництва.

¹⁶ А. Пріхно. Ексгумація на Київщині: які висновки можуть отримати судмедексперти. Медійна ініціатива за права людини. 04.05.2022. <https://mipl.org.ua/eksgumacziya-na-kyivshhyni-yaki-vysnovky-mozhut-otrymaty-sudmedeksperyty> (дата звернення: 07.06.2023).

¹⁷ Борисенко І.В. Ідентифікація особи невпізаного трупа. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків : Право, 2018. 952. С. 333–334.

Належність виявлених останків (кісток) вирішується за допомогою порівняльно-анатомічного, гістологічного та серологічного методів, а також емісійного спектрального аналізу.

Може використовуватися біометричний аналіз – ідентифікація за малюнком райдужки ока. Сканування райдужки здійснюється в інфрачервоній зоні спектру, а також у видимих частинах спектру. Перевагами даного методу є висока точність зображення і отриманих результатів, а серед недоліків виділяють високу вартість обладнання. Але можливість використання цього методу пов'язана з отриманими відповідними зразками до зникнення дитини.

На нашу думку, потрібно формувати бази даних, відбираючи зразки для ідентифікації одразу з після народження дитини, керуючись даними антропології (фото форми черепа, дактилоскопіювання, зразки ДНК), що значно б спростило розшук дитини в подальшому.

Під час розслідування кримінальних проваджень, пов'язаних із зникненням і подальшим виявленням трупа дитини, особливого значення набувають судово-медичні експертизи трупа. Дана експертиза призначається та проводиться з метою встановлення причин смерті, наявності, характеру, механізму виникнення тілесних ушкоджень, часу настання смерті, а також визначення інших важливих у провадженні питань¹⁸.

Після виключення з числа померлих, можливо не виключати зникнення дитини, не пов'язане із вивезенням. Таким зникненням може бути викрадення на території України, обставини загибелі, пов'язані з використанням зброї та боєприпасів, без виявлення останків тіла, що те ж є можливим у воєнний період, особливо у місцях проведення активних бойових дій. Але подібне виключення можливе за надання очевидцями, свідками пояснень з цього приводу, які б підтверджували вказані обставини загибелі дитини, або вірогідність даної обставини.

3. Використання спеціальних знань у зв'язку з міжнародним правом

Величезна кількість дітей обраховується в Україні як депортована на територію країни-агресора. Найчастіше вивезення з території України мотивується переміщенням в більш безпечне місце, на лікування, оздоровлення, відпочинок. Але для самого перевезення застосовується розлучення із сім'єю, після чого дитині повідомляється, що родина від неї відмовилась, тому дитину будуть усиновлювати

¹⁸ Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>. (дата звернення: 07.06.2023).

громадяни РФ. Особливої уваги заслуговують діти, вивезені в РФ після не проходження фільтрації батьків і тому розлучені із батьками. Дана категорія має найвищі шанси на повернення, особливо, якщо вік дитини середній або старший шкільний, а батьки, або старші члени сім'ї (брат, сестра, дід, баба, тітка, дядько) залишилися живими. За цієї обставини дитина (10 років і старша) може висловлювати свою позицію щодо місця проживання, щодо можливого повернення і контактів і своїми рідними.

Дане положення про вік виходить з положень цивільного і сімейного законодавства в частині висловлення думки дитини щодо можливості проживання з одним з батьків при їх розлученні і окремому проживанні (ст. 160 СК України). СК РФ передбачає врахування такої думки з досягненням дитини 9 років. Ст. 55 СК РФ передбачає ж право дитини на спілкування з батьками та іншими родичами (ст. 55 СК РФ), навіть при екстремальних ситуаціях, якими є ті, що пов'язані з воєнний періодом, депортацією, перебуванням в лікувальній установі тощо. Але і ці положення порушуються з причини підтримання країною-агресором політики геноциду, яка полягає у відриві дітей від звичного середовища, мови, культури, традицій та виховання.

Не зважаючи на те, що розшук дітей, переміщених за кордон, у ворожу державу, здійснюють українські правоохоронці, до Інтерполу (у зв'язку з безрезультатністю розшуку українських політичних злочинців, що покинули країну у 2014 році), а також до компетентних органів ворожої країни не надходять запити про правову допомогу та про розшук. У зв'язку із розривом дипломатичних стосунків з РФ, конвенції про правову допомогу не спрацьовують. У зв'язку з цим питання про повернення дітей в Україну повинні взяти на себе міжнародні організації. З їх боку необхідно знайти дієві важелі впливу на керівництво країни-агресора, щоб дозволило розпочати повернення депортованих дітей раніше закінчення військових дій.

Обізнаність українських дипломатів у російському та міжнародному законодавстві, яке стосується прав дитини, не допомагає у відновленні порушених прав українських дітей у зв'язку із насильницьким розлученням із сім'ями і примусовому вивезенні на територію ворожої країни. Інститут українського омбудсмена, в тому числі, і омбудсмена дитячого, не спрацьовує, коли вирішуються питання спільно з державою, яка порушує як українське, так і своє власне, так і міжнародне законодавство.

Міжнародне право захищає права дітей право дітей на життя, право бути із сім'єю, право на здоров'я, право на розвиток особистості, право на турботу і захист в період війни низкою міжнародних документів: Конвенцією ООН про права дитини, Конвенцією про цивільно-правові

аспекти міжнародного викрадення дітей (1980), Європейською конвенцією про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (1980), Конвенцією про захист дітей та співробітництво з питань міжнародного усиновлення (1993), Європейською конвенцією про здійснення прав дітей (1996), Конвенцією про контакт з дітьми (2003), Конвенцією Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення (2007), Європейською конвенцією про усиновлення (2008). Крім того, діють міжнародні акти, які захищають право дітей на життя, право бути із сім'єю, право на здоров'я, право на розвиток особистості, право на турботу і захист в період війни, це Женевські конвенції про захист жертв війни (1949), Додаткові протоколи до Женевських конвенцій (1977), Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002), Декларація про безпеку шкіл (2015), Резолюції Ради Безпеки ООН та ін.

На даному етапі, який проходить країна за допомогою світової спільноти, особливе значення має уніфікація вітчизняного законодавства до європейських стандартів розслідування, в тому числі, і злочинів, що мають статус міжнародних, тому що авторитету України для ворогуючої держави недостатньо для відновлення порушених прав українських громадян.

Міжнародна допомога під час розшуку депортованих дітей має, на нашу думку, два напрямки. Перший пов'язується із процесом доказування у справах про міжнародні злочини, а других пов'язується із встановленням місця перебування українських дітей в РФ і повернення їх в Україну. Як для процесу доказування, так і для процесу розшуку і повернення дітей необхідно використання спеціальних знань. Ними володіють як спеціалісти, так і міжнародні експерти.

Документування міжнародних злочинів є частиною процесу доказування в міжнародних процесах, має свою специфіку і особливості. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні не містить судової експертизи в якості доказу під час розслідування¹⁹. Але документи, які розглядаються в якості доказу, можуть бути представлені медичними записами і протоколами. Медичні записи мають відношення до спеціальних знань тому, що суб'єктом, який складає такі записи, є спеціаліст, тобто особа, яка володіє спеціальними медичними знаннями. Медичні записи складають особи, або які долучаються до розслідування

¹⁹ Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. Global Rights Compliance. Травень 2023. С. 414. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kerivnictvo-z-bazovix-standartiv-rozsliduvannia-dlia-dokumentuvannia-miznarodnix-zlociniv> (дата звернення: 07.06.2023)

в процесуальному статусі спеціаліста, або це зібрані докази, що складені спеціалістами свого профілю (медичного, в даному випадку), до початку проведення розслідування. Щодо протоколів, теж слід зауважити, якщо вони стосуються таких процесуальних дій, як ексгумація, огляд трупу, то під час їх проведення присутність лікаря (судового експерта, спеціаліста) є обов'язковою, тому що саме він володіє спеціальними знаннями, що необхідні для встановлення істини.

Речовими доказами при розслідуванні міжнародних злочинів зазначаються, окрім предметів та інших об'єктів матеріального світу:

- фізичні ушкодження (синці, опіки, порізи, шрами, внутрішні чи зовнішні травми);
- залишки (волосся, кістки);
- відбитки (пальців, ніг, взуття);
- біологічний /судово-медичний матеріал (тіла або частини тіл, шкіра, волосся, зішкреби нігтів, кістки, зуби, плями, сперма, слина, кров, блювота, піт, вагінальні рідини, фекалії)²⁰.

Збирання і зберігання вказаних речових (фізичних) доказів передбачає спеціалізоване навчання, потребує спеціальної кваліфікації: як детектив або професіонал у сфері захисту здоров'я.

Римський Статут Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в ст. 69 в якості доказів зазначає усні та письмові докази, серед яких: показання, документи та письмові протоколи. В якості доказів можуть бути представлені записи за допомогою аудіо- або відеотехніки²¹. Вітчизняними вченими зазначається, що жодних формалізованих вимог до інформації, що направляється до МКС, немає. Особа має право направити інформацію на власний розсуд, тому що МКС цікавлять факти, а не їх юридична оцінка²².

Не кожна отримана інформація судом може стати доказом. Це питання теж вирішується спеціалістами. Водночас постає питання використання спеціальних знань в якості доказів при розслідування

²⁰ Сара Ферро Рібейро, Данае ван дер Стратен Понтоз. Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Друге видання. Березень 2017. С. 154. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasylystva-v-konflikti-2017_compressed.pdf (дата звернення: 07.06.2023).

²¹ Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text. (дата звернення: 07.06.2023).

²² Юрчишин Н.Г. Порядок збору інформації /доказів та їх документування для Міжнародного кримінального суду. «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). Том 1. С. 453.

злочинів проти українських дітей МКС. В.В. Юрчишин зазначає висновки експертів в якості доказів в МКС, але це усні докази (часто висновки), які надаються експертом щодо питань, які знаходяться поза сферою компетенції суду²³. Так, можна зробити висновок про використання спеціальних знань у діяльності МКС не тільки у формі проведення міжнародного розслідування, пов'язаного із процесом доказування, а й усними висновками експертів з приводу проведених ними досліджень, що суттєво відрізняється з вітчизняним законодавством. На нашу думку, така форма спеціальних знань найбільш близька до консультації спеціаліста.

Якщо порівнювати використання спеціальних знань з КПК України, то передбачені наступні форми:

1) залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій (допиту, обшуку, ОМП, пред'явленні до впізнання та ін.);

2) залучення спеціаліста до проведення негласних слідчих (розшукових) дій);

3) залучення експерта і проведення експертизи (ст. 242 КПК України);

4) консультації спеціаліста (ст. 105 КПК України)²⁴.

Порівнюючи українську кримінальну процесуальну форму використання спеціальних знань з міжнародною в частині судових експертиз, як форми спеціальних знань, слід зазначити перевагу відходу від формалізації у вирішенні питання про прийнятність доказів, спрощену процедуру формування доказу, беззаперечний авторитет експерта, що надає суду інформацію в судовому засіданні. В МКС перевага надається спеціальним знанням, за допомогою яких формуються докази, пов'язані з наочністю: використання цифрової зйомки, відеозйомки, аудіо записів, що передбачає володіння знаннями з криміналістичної техніки і оптимальний вибір необхідних засобів з цією метою.

Але наведений перелік використання спеціальних знань в МКС не є вичерпним. До спеціалістів відносяться не тільки експерти і члени слідчих груп, а й спеціалісти з допомоги свідкам та потерпілим, що

²³ Юрчишин В.Д. Докази та їх властивості у діяльності Міжнародного кримінального суду: основні аспекти. *«Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). Том 1. С. 402.

²⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 910. № 1112. № 13. Ст. 88.

володіють кваліфікацією в наступних галузях: захист і забезпечення безпеки свідків; вирішення юридичних і адміністративних питань, в тому числі в гуманітарному та кримінальному праві; вирішення питань матеріально-технічного забезпечення; психології кримінального провадження; гендерної проблематики та культурного різнобарв'я; діти і травмовані діти; особи похилого віку, які отримали психологічні травми в результаті збройного конфлікту і заслання; інваліди; соціальна робота та консультивання; медична допомога; усний та письмовий переклад)²⁵.

Це свідчить про використання спеціальних знань не тільки в процесуальній діяльності, а й в кримінологічній та адміністративній, які є не менш важливими, ніж процес доказування.

Питанням, що стосується повернення викрадених і депортованих осіб, займаються кілька міжнародних організацій, які діють на підставі відповідних міжнародних конвенцій. Серед таких організацій слід назвати робочу групу з насильницьких та недобровільних зникнень (UNWGEID), що працює при ООН. Ця робоча група особливо серйозні випадки порушень прав людини, і на нашу думку, справи про зникнення дітей є саме такими.

Також функціонує Комітет з насильницьких зникнень, який діє на підставі Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень. Саме Він розглядає індивідуальні прохання від зацікавлених осіб про розшук і встановлення зниклої особи та розглядає повідомлення від держав-учасниць. Практика повернення дітей на батьківщину співробітниками вказаних організацій є прикладом використання міжнародних спеціальних знань.

4. Використання спеціальних знань із метою повернення депортованих українських дітей

Розшук дітей, який здійснюється за заявою батьків або близьких родичів, на нашу думку, повинен здійснюватися за принципами розшуку зниклої (викраденої) особи, що співвідноситься із розслідуванням злочинів проти честі та гідності особи, але на міжнародному рівні.

Учасниками X Міжнародного круглого столу «Інформаційне забезпечення розслідування злочинів» прийнято резолюцію, в якій наголошено на необхідності використання інноваційних технологій для покращення розслідування злочинів, а також на встановленні міжнародних механізмів співробітництва для обміну інформацією та

²⁵ Правила процедури доказування Міжнародного кримінального суду. С. 28–29. URL: https://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf (дата звернення: 07.06.2023)

координацією дій у боротьбі із транснаціональною злочинністю, зокрема, шляхом підписання та виконання міжнародних угод та утворення спеціальних організацій.

Дитячий омбудсмен Д. Герасимчук зазначила, що існує п'ять заздалегідь спланованих основних сценаріїв викрадення українських дітей. Перший пов'язаний із вбивством батьків, другий – розлучення з батьками під час фільтрації; третій – вилучення дітей з родин, при цьому іноді відбувається позбавлення батьківських прав осіб з проукраїнськими поглядами; четвертий спосіб пов'язаний з вивезенням дітей із закладів інституційного нагляду; п'ятий спосіб полягає у створенні неприйнятних умов для життя на окупованій території, за якого батькам пропонують віддати дітей на оздоровлення, лікування або відпочинок²⁶.

Примусове вивезення дітей здійснюється російською організацією «Детям в руки», яку очолює М. Львова-Белова. Дітей поміщують одного з пунктів тимчасового базування на території ворожої країни. Далі відбувається переміщення дітей в один із 57 регіонів РФ, серед яких є Дагестан, Сахалін та інші північні регіони. У незаконному переміщенні дітей задіяні такі особи, як Е. Федоренко (уповноважена з прав дітей ДНР), Л. Толстикіна (міністр праці та соціальної політики ДНР), В. Якімова (віцепрезидент фонду «Гольфстрим»), Л. Фальковська (директор департаменту державної політики у сфері захисту прав дітей РФ), М. Брєєв (спонсор штабу «Детям в руки»), Г. Кузнецова (заступник голови Держдуми РФ) та ін.

Інформація про вивезених дітей отримується через Червоний Хрест, журналістські розслідування, рідних вивезених дітей, але навіть правоохоронці стверджують, що єдиного алгоритму повернення дітей додому не буде. Це пов'язується із місцем перебування дітей та їх статусом.

Вивезені діти поміщуються в інтернати та дитячі будинки і після цього усиновлюються російськими родинами. За дій усиновлення змінюються прізвище та ім'я дитини, і можливо, інші її анкетні дані, що значно ускладнює пошук дитини.

Отримати статус кандидата на усиновлення української дитини можна за період 1–2 місяці, вікових обмежень для усиновлення не встановлено, тому це можуть зробити навіть особи літнього віку. Заява про усиновлення подається до органів опіки та піклування за місцем проживання особи, яка бажає прийняти дитину в свою сім'ю. Для отримання інформації про пошук дитини для усиновлення особа може

²⁶ Скотнікова О. В росіяни є п'ять сценаріїв викрадення українських дітей, – Дитячий омбудсмен. *Вечірній Київ*. 05.03.2023. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/79536> (дата звернення: 07.06.2023).

розмістити заявку у газетах, журналах та спеціальних бюлетенях. В РФ працює система пошуку дітей для усиновлення «Наdejда». Вона включає Державний банк даних про дітей, які залишилися без піклування батьків. За інформацією цього банку можна як усиновити дитини, так і встановити над нею опіку, взяти до прийомної сім'ї та під патронат.

Банк «Наdejда» формується від районів. Інформація надходить від будинків дитини, дитячих домів, притулків, лікарень та інших закладів, де тимчасово може знаходитися викрадена дитина. Протягом першого місяця з моменту виявлення дитини без нагляду батьків місцеві органи опіки повинні вжити всіх заходів для влаштування дитини в сім'ю. Справа про таку дитину знаходиться в органах опіки. Тому перший крок, де можна віднайти дитину, може здійснюватися через контакт з органами опіки, звернення до них як українських, так і міжнародних правозахисників.

Якщо дитина протягом місяця не була усиновлена, то дані про дитину вносяться до Регіонального банку даних, який знаходиться під управлінням окружного комітету (департаменту) освіти або підпорядковується органам соціального захисту при Адміністрації регіону. Щодо цих дітей ведеться база Регіонального оператора банку даних про дітей, що залишилися без піклування батьків. Оператор вживає заходів щодо влаштування дітей в сім'ю в цій області проживання протягом наступного місяця. Для цього необхідна інформація і публікується у журналах, газетах, дошках оголошень та на веб-сайтах.

Наступний етап, якщо дитина не набула сім'ю протягом місяця, інформація про неї надсилається Федеральному оператору банку даних при Міносвіті РФ. Інформація про дітей до 1 року оновлюється в банку даних один раз на рік, а на старших дітей – раз на три роки. При передачі інформації про дитину на наступний рівень, органи опіку продовжують шукати дитині родину і надалі.

Іншим шляхом усиновлення є звернення майбутніх усиновителів безпосередньо до дитячих закладів, де може утримуватися дитина, поза Банком даних. Але питання про усиновлення вирішується в даному випадку на розсуд завідуючих цими закладами.

Діти до 5 років утримуються у домах дитини, старші діти від 5 років поміщують дошкільні дитячі доми або дитячі доми сімейного типу, потім у дитячі доми або інтернати. Діти відвідують найближчу школу.

М. Львова-Белова у березні 2023 року пояснила, що російські сім'ї не можуть усиновити дітей з ЛНР, ДНР, Запорізької та Херсонської областей, а тільки оформити опіку. Але невідомо, з якого моменту було прийнято таке рішення, чи має воно зворотну дію в часі, чи стосується воно дітей з Київської та Харківської області.

Якщо мова йде про спеціальні знання, пов'язані із знаходженням і поверненням українських дітей з території РФ, слід зазначити наступне.

1. Для розшуку і встановлення місцезнаходження потрібно задіяння фахівців з IT-технологій, що можуть орієнтуватися в інформаційному просторі і опрацювати бази даних, веб-сайти, за які згадувалося вище. Така робота допоможе опрацюванню інформації про те, скільки всього дітей без батьків опинилося в сусідній країні, статус таких дітей (прийняті або не прийняті в сім'ю), в якому саме закладі дитина перебуває, яку школу відвідує.

2. Долучити до розшуку на підставі отриманих вихідних даних кіберполіцію, з метою документування необхідних даних, доказів для кримінальних проваджень, якщо розшук буде здійснюватися в межах розслідування кримінальних проваджень.

3. Ініціювати проведення журналістських розслідуванням за встановленими фактами перебування українських дітей за кордоном.

4. У зв'язку із порушеним питанням про спецтрибунал по В. Путіну, та М. Львовій-Беловій за ознаками в їх діях щодо українських дітей складу геноциду, здійснювати збір доказів для передачі до Міжнародного кримінального суду, за допомогою іноземних спеціалістів, а також відповідно вимог до речових (фізичних), та інших доказів, що розглядаються в подібних провадженнях.

5. Для повернення дітей потрібно залучати іноземних фахівців з міжнародних договорів, Червоних Хрест та Червоний Півмісяць, з якими опрацювати отриману інформацію про місцезнаходження дітей, для вжиття подальших заходів, в тому числі, і перемовного процесу про обмін або повернення. Також потрібно співпрацювати з Комітетом з насильницьких зникнень (розглядає заяви про зникнення) та Робочою групою ООН з насильницьких та недобровільних зникнень (розробляє сам механізм повернення).

6. Утворити спеціальну організацію, на яку покласти функції переміщення дітей на територію України, в якій були б задіяні такі спеціалісти, як педагоги, лікарі, психологи, що змогли б оцінити стан дитини, що повертається.

7. Оголосити конкурс на отримання гранту, пов'язаного з розробкою оптимального механізму повернення депортованих дітей в Україну.

8. Сприяти притягненню до міжнародної кримінальної відповідальності осіб, що створили, розробляли, сприяли діяльності, матеріально підтримували організацію «Дети в руки», а також осіб, які сприяли незаконному усиновленню або передачі під опіку українських дітей.

9. Встановити всі випадки депортації українських дітей чоловічої статі, віком 15-17 років, які в примусовому порядку направлялися для несення військової служби і участі в бойових діях з боку самопроголошених республік.

Наприкінці червня 2023 року зв'явилась інформація про те, що у РФ створена спеціальна комісія для розслідування злочинів української влади проти неповнолітніх українських дітей, починаючи з 2014 року. Про створення такої комісії проголосувала Держдума 20.06.2023. Опрацювання так званих доказів, які накопичить ця комісія, дасть уявлення світові про свідомі злочинні дії, спричинені саме російськими військовими щодо українських дітей.

Про судовий процес над світовим злочинцем і про повернення дітей в Україну можна бути говорити лише після завершення військових дій і перемоги нашої країни. Але дії, які необхідно вчинити для встановлення місцезнаходження і повернення, потрібно продумувати вже сьогодні, залучаючи до цього фахівців.

ВИСНОВКИ

Питання повернення українських дітей, вивезених у насильницький спосіб з території України, на нашу думку, є на сьогодні, не менш важливим, ніж перемога, тому що стосується майбутнього нашої країни. З кожним днем зволікання у вирішенні даної проблеми психологічні травми можуть бути для таких дітей глибокими, а саме перебування на території ворогуючої держави може відбитися на її світосприйнятті. На нашу думку, сприяти у розшуку й поверненні дітей повинні саме спеціалісти і спеціальні знання, пов'язані із особливою підготовкою та кваліфікацією носіїв таких знань.

У вирішенні питання про розшук і повернення українських дітей спеціальні знання можуть розглядатися в криміналістичному аспекті. Він пов'язується із спеціальною підготовкою, освітою, що може використовуватися для встановлення місцезнаходження дитини, повернення її, ідентифікації. Такі знання пов'язуються як з експертною практикою (з різними судовими експертизами, які застосовуються в процесу ідентифікації, як наприклад, судово-медична, дактилоскопічна, портретна, імунологічна, цитологічна, ДНК-профілю, біометричного аналізу та ін. Не можна виключати під час розшуку загибель дитини, якщо про це свідчать обставини: збройний напад, спричинення тілесних ушкоджень і заподіяння смерті, руйнування будівель, невмотивовані зникнення осіб з місця влучання, знайдення масових поховань. За таких обставин спеціальні знання використовуються під час проведення ОМП, ексгумації, впізнання трупу, огляду трупу тощо.

Спеціальні знання необхідні в процесі доказування під час збирання доказів за участю іноземних суб'єктів, що здійснюють розслідування за міжнародними злочинами, серед яких злочини проти людяності, геноцид і військові злочини. Від таких спеціалістів вимагається медична або юридична підготовка. Заслуговую на увагу той факт, що в якості допоміжних спеціалістів під час проведення міжнародних розслідувань виступають психологи, адміністратори, лікарі, перекладачі, особи, що забезпечують безпеку у можуть надати кваліфікаційну допомогу різним категоріям осіб (дітям, інвалідам, особами похилого віку). Це свідчить про забезпечення всіх потреб, що виникають в процесі розслідування і заслуговує на запозичення.

Досліджуючи використання спеціальних знань під час встановлення місця перебування депортованих дітей, які позбавлені батьківського супроводу, на нашу думку, постає питання у спеціальних знаннях, пов'язаних з ІТ-технологіями, що б дозволило отримувати інформацію з баз про усиновлення і встановлення опіки над дітьми, а також перебування дитину до цих процесів.

Після повернення дітей в Україну є потреба у спеціальних психологічних знаннях та знаннях з медицини для оцінки психологічного і фізичного стану кожної повернутої дитини для їх реабілітації.

Виходячи із сказаного, ми маємо відмінності у спеціальних знаннях, що використовуються під час розшуку і повернення українських дітей, між українським і міжнародним законодавством. Але вважаючи на процеси спільної діяльності у вказаному напрямку, відбувається уніфікація українського законодавства до європейського, у тому в числі, і у сфері спеціальних знань, що беззаперечно, сприяє ефективній роботі в правоохоронній діяльності, що стосується вирішення питань розшуку і повернення дітей додому.

АНОТАЦІЯ

Розділ колективної монографії присвячений проблемам, пов'язаним з розшуком і поверненням українських дітей в Україну, які вивезені в РФ в період збройної агресії. Особлива увага при встановленні місцезнаходження дітей приділяється спеціальним знанням. Вони можуть бути не тільки засобами здобування доказів, а й самими доказами, а також елементами діяльності суб'єктів, що здійснюють розслідування і допомагають цьому процесу. В роботі наданий криміналістичний аналіз обставин зникнення, серед яких: викрадення, зникнення, депортація, насильницьке переміщення, фільтрація. Також надано характеристику спеціальних знань, які використовуються для пошуку живих осіб і для ідентифікації трупів. Також робота містить види спеціальних знань, які використовуються у міжнародному

кримінальному праві та процесі. Остання частина роботи містить заходи щодо встановлення місцезнаходження українських дітей з перебігом спеціальних знань, які можна при цьому використовувати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Group letter. Deporting Ukrainian children and “Russifying” them is jeopardizing the future of Ukraine. *Le Monde*. 05.08.2022. URL: https://www.lemonde.fr/en/opinion/article/2022/08/05/deporting-ukrainian-children-and-russifying-them-is-jeopardizing-the-future-of-ukraine_5992568_23.html (дата звернення: 07.02.2023).

2. Доломанджи А. Скільки українських дітей депортовано в Росію: Зеленський розкрив моторошні дані. *Уніан*. 13.05.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/skilki-ukrajinskih-ditey-deportovano-v-rosiyu-zelenskiy-rozkriv-motoroshni-dani-12255303.html> (дата звернення: 07.06.2023).

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл і доп. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ : Юридична думка. 2007. 1184 с.

4. Печончик Т. Депортація як злочин: чому потерпілі мовчать. *LB.ua. Дорослий погляд на світ*. 27.02.2023. URL: https://lb.ua/blog/koalitsiia_ua5am/547254_deportatsiya_yak_zlochyn_chomu_poterpili.html (дата звернення: 07.06.2023).

5. Про запобігання злочину геноциду за покарання за нього. Конвенція Генеральної Асамблеї ООН від 09.12.1948 року : Резолюція Генеральної Асамблеї № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155 (дата звернення: 07.06.2023).

6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.06.2023).

7. Виноградов О. У пошуках «неблагодійних» та ворогів. Як та навіщо Росія проводить фільтрацію Українців. *Радіо Свобода*. 11.06.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/filtraciyni-tabori/31892704.html> (дата звернення: 07.06.2023).

8. Горбачова А. Викрадення українських дітей в Австрії: омбудсман розповів подробиці кричущого випадку. *Уніан*. 12.02.2023. URL: <https://www.unian.ua/society/skandal-v-avstriji-ombudsman-rozpoviv-podrobiti-vikradennya-ukrajinskih-ditey-12142158.html> (дата звернення: 07.06.2023).

9. Зникнути. Словник Української мови: в 11 томах. Том 3, 1972. С. 663.

10. Про правовий статус осіб, зниклих безвісти за особливих обставин : Закон України від 12.07.2018 р. № 2505-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 38, ст. 280.

11. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII (зі змінами та доповненнями). *Голос України*. № 141–142.

12. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей. Закон України № 20/95-ВР від 24.01.1995. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995, № 6, ст. 35.

13. Манько Є.С. Зовнішність людини як об'єкт криміналістичного дослідження, її властивості, елементи та ознаки. *Криміналістичний вісник*. 2018. № 1 (29). С. 52–57.

14. Зименкова Т.В., Садченко О.О. Криміналістичний аналіз змін зовнішності людини. *Судово-експертна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку*. 2015. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9029/1/%d0%a1%d0%a3%d0%94%d0%9e%d0%92%d0%9e-%d0%95%d0%9a%d0%a1%d0%9f%d0%95%d0%a0%d0%a2%d0%9d%d0%90_p137-140.pdf. (дата звернення: 07.06.2023).

15. Юхно О.О. Проблемні питання вдосконалення професійної підготовки членів слідчо-оперативних груп та спеціалістів в умовах воєнного стану. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану. Харків, 2022. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3e495612-b039-4b0b-9335-9665dfe62575/content>. (дата звернення: 07.06.2023).

16. А. Пріхно. Експертиза на Київщині: які висновки можуть отримати судмедексперти. *Медійна ініціатива за права людини*. 04.05.2022. URL: <https://mipl.org.ua/eksgumacziya-na-kyuivshhyni-yaki-vysnovky-mozhut-otrymaty-sudmedeksperty/>. (дата звернення: 07.06.2023).

17. Борисенко І.В. Ідентифікація особи невідомого трупа. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. Харків : Право, 2018. 952. С. 333–334.

18. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) груп у бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>. (дата звернення: 07.06.2023).

19. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. *Global Rights Compliance*. Травень 2023. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/kerivnictvo-z-bazovix-standartiv-rozsliduvannia-dlia-dokumentuvannia-miznarodnix-zlociniv> (дата звернення: 07.06.2023)

20. Сара Ферро Рібейро, Данае ван дер Стратен Понтоз. Міжнародний протокол документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті. Друге видання. Березень 2017. URL: https://nmc-vfpo.com/wp-content/uploads/2022/05/mizhnarodnyj-protokol-iz-dokumentuvannya-ta-rozsliduvannya-seksualnogo-nasyilstva-v-konflikti-2017_compressed.pdf (дата звернення: 07.06.2023).

21. Римський Статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.06.2023).

22. Юрчишин Н.Г. Порядок збору інформації /доказів та їх документування для Міжнародного кримінального суду. «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). Том 1. С. 452–455.

23. Юрчишин В.Д. Докази та їх властивості у діяльності Міжнародного кримінального суду: основні аспекти. «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). Том 1. С. 401–404.

24. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651VI (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 910. № 1112. № 13. Ст. 88.

25. Правила процедури доказування Міжнародного кримінального суду. URL: https://www.un.org/ru/documents/rules/icc_rules.pdf.

26. Скотнікова О. В росіян є п'ять сценаріїв викрадення українських дітей, – Дитячий омбудсмен. *Вечірній Київ*. 05.03.2023. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/79536/> (дата звернення: 07.06.2023).

Information about the author:

Shulzhenko Assol Volodymyrivna,

Doctor of Philosophy,

Associate Professor at the Department of Justice and Philosophy

Sumy National Agrarian University

160, Gerasima Kondratieva str., Sumy, 40000, Ukraine